

Ірина Заїнчківська

ЗАЇНЧКІВСЬКА Ірина Петрівна – старший викладач кафедри соціології та соціальних комунікацій Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Сфера наукових інтересів – історія української філософії.

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ТЕМАТИЗАЦІЇ МОДЕРНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті показано, що теоретичною передумовою зростання наукового інтересу до вивчення культурного розмаїття народів стала просвітницька віра в прогрес історії, котра невпинно рухалася в напрямку універсалізації, руйнуючи культурну різноманітність народів. Збереження останньої забезпечувалося, з одного боку, шляхом виокремлення та свідомого розвитку тих символічних ресурсів, які визначали культурну самобутність кожного народу, а з іншого – історико-антикварною роботою, яка вберігала від цілковитого забуття культуру тих народів, які мали зникнути під колесом історії. Така світоглядно-пізнавальна парадигма сприяла зростанню наукового зацікавлення до культурної самобутності народів, котра найвиразніше збереглася в народній поезії та давній літературі. Останні експлікувалися як джерело найбільш достовірної інформації про історію та ментальну самобутність народу, внутрішня єдність якого забезпечувалася мовою. В умовах високого рівня деєтнізації еліти, така світоглядна настанова зумовила інтенцію до ототожнення народу з простонароддям, мова якого характеризувалася великою кількістю регіональних говірок, ґрунтовне вивчення яких поступово заклало підвалини для розкриття комунікативної та ментальної єдності населення певної території. Ця настанова була теоретичною основою культурного обласництва української інтелігенції у ХІХ ст., котра, у більшості випадків, не мала чіткого бачення культурних та політичних перспектив українства. Поміж тим, саме її історико-антикварна та літературна діяльність

мала вагоме значення для поступової тематизації модерної української ідентичності завдяки обґрунтуванню можливості та доцільності використання української мови в літературній, науковій та публіцистичній діяльності, що забезпечило поступове формування українського культурного простору з високим рівнем комунікативної єдності.

Ключові слова: народна поезія, давня література, народ, народність, мова, літературна мова, народна мова, українська ідентичність, культурна ідентичність, національна ідентичність.

Постановка проблеми. Відродження наукового інтересу до проблеми формування групової ідентичності великою мірою зумовлене соціокультурними змінами, які відбулися під впливом глобалізації. Відкриття державних кордонів зумовило небувалу до цього міграцію, котра зазвичай не супроводжується асиміляцією. Як наслідок, культурна гомогенність історично сформованих національних спільнот стрімко розмивається через появу великої кількості територіально локалізованих національних меншин.

Попри те, що міграція наразі розглядається як одна з найбільших загроз існуванню гомогенної культурної ідентичності багатьох національних держав, навряд чи саме вона є першопричиною культурної фрагментації національних спільнот. На наш погляд, руйнівна сила міграції – це вторинний прояв тих світоглядних та соціокультурних трансформацій, які зумовила глобалізація. Першим і одним з найголовніших наслідків глобалізації стала стандартизація, котра проявилася у всіх сферах життя суспільства, зумовивши знецінення частини культурних символів, котрі забезпечували існування гомогенної культурної ідентичності. Руйнування останньої сприяло росту емансипації, котра проявилася у звільненні особистості з-під дисциплінарного тиску суспільних стандартів та норм, що, своєю чергою, відкрило можливість для вільного самовизначення національних та релігійних меншин в середині національних держав. Внаслідок цього культурно гомогенний простір національної спільноти виявився помереженим багатьма роздільними смугами.

Не менш згубним для збереження національної ідентичності видається й інтенсивний розвиток інформаційно-комунікативних технологій та мережевих засобів зв'язку. Вони сприяють постанню великої кількості просторово неформлених комунікативних середовищ, які хоча й не характеризуються високим рівнем стійкості, проте відзначаються транснаціональним характером, а відтак сприяють знеціненню символів культурної ідентичності.

Усі згадані нами чинники більшою чи меншою мірою проявляються в сучасній Україні. Звісно, на перший погляд, ми не можемо розгля-

дати міграцію як одну із причин розмивання культурної ідентичності, поміж тим це далеко не так. На наш погляд, трудова міграція, як одна із головних стратегій громадянської політики Радянського Союзу другої половини ХХ ст., призвела до культурної та комунікативної фрагментації українського соціуму, наслідки якої чітко проявляються й сьогодні. Це, у єдності з загальноцивілізаційними трансформаціями сьогодення та невинними спекуляціямиполітичних еліт символічним капіталом різних українських регіонів, призвело до культурної фрагментації та регіоналізації українського соціуму, тим самим актуалізувало дослідження особливостей формування гомогенного комунікативного простору як однієї з умов забезпечення суспільної консолідації.

Ступінь наукової розробки проблеми. Соціокультурні та політичні трансформації, які відбуваються в сучасному світі під впливом глобалізації, зумовлюють зростання наукового інтересу до історії та теорії формування групової єдності. Висвітлення різних аспектів цієї проблеми знаходимо у працях таких знаних у сучасному світі науковці як З. Бауман (Бауман, 1995), М. Гібернау (Гібернау, 2012), С. Гантінгтон (Хантінгтон, 2003), Е. Гіденс (Гидденс, 2004), К. Гансен (Hansen, 1995), Е. Сміт (Сміт, 2009), Б. Як (Як, 2017) тощо. Ці мислителі зосереджують головну увагу на дослідженні тих чинників, які сприяють постанню спільнот у сучасному світі, водночас дистанціюючись від розробки універсальних пояснювальних схем процесу формування колективної єдності на різних етапах історичного розвитку соціуму.

Багато уваги різним аспектам формування групової єдності та національної ідентичності присвятили й українські науковці. В даному контексті доречно згадати праці І. Гояна (Goian, 2016), Я. Грицака (Грицак, 2000), Г. Касьяна (Касьянов, 2016), В. Кравченко (Кравченко, 2011), Н. Кривди (Кривда, 2016), С. Сторожук (Сторожук, 2013), М. Степико (Степико, 2011) та ін. На відміну від згаданих зарубіжних вчених, котрі зосереджували свою увагу на проблемах формування групової ідентичності та/або політичних перспективах культурної, вони вивчали різні аспекти проблеми українського націєтворення. Без сумніву, напрацювання згаданих дослідників ґрунтовно і повно висвітлюють історію формування української нації на національній ідентичності, пояснюють причини чи чинники, які сприяли її постанню. Поміж тим, вони не мають достатнього потенціалу для пояснення причин культурної фрагментації сучасного українського соціуму, що, на наш погляд, стало закономірним наслідком безроздільного панування в українському інтелектуальному дискурсі парадигми переніалізму, в межах якої культурна самобутність спільноти постає свого роду «даністю». Прихильники цієї позиції вважають, що культурна різноманіт-

ність народів посталана ранніх стадіях соціального розвитку. Власне кажучи, в межах такого світогляду, українці як ментально та культурна самобутня спільнота існували завжди. Звісно, їхня культура розвивалася і збагачувалася в процесі історичного розвитку та міжкультурної комунікації, поміж тим залишаючи незмінним своє первинне духовно-символічне ядро.

Попри те, що переніалізмає раціональне зерно і може стати методологічною основою досить ефективних стратегій національної консолідації, все ж не варто ігнорувати його неспроможності до пояснення причин культурної і цивілізаційної фрагментації сучасного українського соціуму. На наш погляд, вирішення цього питання потребує всебічного осмислення витоків, механізмів та чинників, формування культурно гомогенного українського культурного простору. З огляду на це, **мета нашого дослідження** полягає у розкритті теоретичних передумов та механізмів формування культурної ідентичності українців у XIX – на початку XX ст.

Основна частина. Зростання уваги до проблем культурної ідентичності спільноти в інтелектуальному дискурсі було актуалізоване просвітницьким проектом історичного розвитку соціуму, згідно якого суспільство рухається до універсалізації, котра руйнує культурне різноманіття народів. Ймовірно, що такі прогнози могли не викликати особливого занепокоєння, коли б не супроводжувалися докорінними трансформаціями у сфері легітимації влади та формуванням нових суспільно-політичних стандартів. Особливо гостро вказані зміни сприймалися в Російській імперії, котра, намагаючись крокувати у ногу з цивілізаційними трансформаціями, прагнула утримати традиційне для неї самодержавство. Реалізація цього завдання в умовах засилля західної культури, що сприялодеетнізації значної частини тогочасної російської інтелігенції та дворянства, потребувала відповідних світоглядних та ідеологічних програм. Як не дивно, але їх зародження відбувалося на тлі теоретичних здобутків західноєвропейської філософії, яка, завдяки зародженню ідеї національного, починає все більше уваги приділяти дослідженню тих чинників, які сприяли формуванню самобутніх культурних спільнот. В даному контексті доречно згадати висновки Ш. Монтеск'є щодо ролі клімату у формуванні народного характеру або ж вчення Вольтера про «дух і звичаї народів». Натомість переломну роль у вказаному русі відіграла філософія Ж.-Ж. Руссо. Він одним з перших серед європейських мислителів, наголосив на необхідності дослідження народного життя, яке, будучи незіпсованим цивілізаційними стандартами, зберігало незмінною ментальну та культурну самобутність народів та основи природного моралі (Руссо, 1896).

Просвітницькі ідеали Ж.-Ж. Руссо й особливо його зацікавлення до народного життя, отримали свій подальший розвиток у працях Й. Гердера. Як руссоїст, і як просвітник, він доводив, що цивілізаційні досягнення руйнують культурну унікальність народів, яка зберігається тільки у патріархальній культурі народних мас. Особливого ж значення мислитель надавав народній поезії, яку він розглядав не як екзотичну пам'ятку, що швидко зникає під впливом цивілізаційних трансформацій, а як невіддільний елемент літературного спадку людства. На його думку, народна творчість акумулює в собі своєрідність «національного характеру», зберігаючи тим самим культурну самобутність кожного народу. Ці теоретичні засновки, дали підстави мислителю дистанціюватися від історичного та ціннісного європоцентризму, який залишає багато народів поза світовою історію, та підкреслити рівноцінність кожної культури (Сторожук, 2013, с. 19).

Пізнання культурної самобутності та характеру народу, на думку Й. Гердера, потребує ґрунтовного і всебічного вивчення народної поезії, котра нерозривно пов'язана з мовою народу. Вона є основою культурної самобутності народів, «резервуаром, в якому формуються, зберігаються і передаються ідеї та уявлення народу» (Гейдер, 1977, с. 297). Інакше кажучи, Й. Гердер вважає, що мова є тією сполучною ланкою, що об'єднує людей у спільноти, водночас експлікуючи культурну самобутність народу, геній якого найбільш яскраво виражає народна поезія. Таким чином, мислитель, з одного боку, проектує ідею «народності», котра у його працях ще не отримує чіткого змістового окреслення, а з іншого – обґрунтовує непересічне значення народної творчості й передусім поезії для розвитку національної літератури та мови, як найбільш ефективних засобів формування гомогенного комунікативного простору, який забезпечує суспільну єдність.

Просвітницькі ідеали у єдності з теоретичними узагальненнями Й. Гердера щодо ролі народної поезії для пізнання самобутнього національного характеру отримали чималий резонанс на теренах Російської імперії. З одного боку, він став закономірним наслідком глибокої прихильності тогочасної російської інтелігенції до здобутків європейської науки та особливо просвітницького гуманізму, однак з іншого – зацікавлення народним життям та поезією, зумовлювалося необхідністю подолання культурного розколу в середині тогочасного російського соціуму та формування гомогенного комунікативного простору. Він мав стати запорукою стабільності держави завдяки свідомому впровадженню суспільних ідеалів та цінностей, які сприяли б зростанню національної свідомості у середовищі усіх прошарків населення. Реалізація цього завдання актуалізувала пошук джерел, які в нових сус-

пільно-політичних умовах мали достатньо символічних ресурсів для формування культурної самобутності імперії, водночас акцентуючи увагу на можливості альтернативного щодо Заходу шляху її політичного розвитку. Так, в умовах засилля західної культури, давня література та народна поезія перетворилися на ресурс, який мав забезпечити тяглість та самобутність імперської культурної традиції.

Зацікавлення давньою літературою та народною поезією, яке в Російській імперії розпочалося ще в кінці XVIII ст. від самого початку мало чітко виражене політичне забарвлення. Провладні еліти та конкуруючі з ними демократичні кола Російської імперії в народній поезії та давній літературі вбачали джерело найбільш достовірної інформації про культурну та ментальну своєрідність спільноти, її віру, спосіб життя та звичаї, колізії історичного розвитку тощо. В народній поезії та давній літературі шукати образи, ідеали та літературні форми, які могли стати основою формування загальноімперської культури та літературної мови. Їх утвердження мало знівелювати комунікативну децентралізацію суспільства та забезпечити формування гомогенних комунікативного та культурного просторів, сприяючи тим самим консолідації держави (Азадовский, 2014, с. 53). Інакше кажучи, у XVIII – на початку XIX ст. давня література та народна поезія починають розглядатися як основа для конструювання модерної імперської культури та російської літературної мови (Азадовский, 2014, с. 60).

Актуалізоване західноєвропейською наукою зацікавлення до народної культури стало концептуальною основою ідеї «народності». Очевидно, що її теоретичні передумови сягають філософії історії Й. Гердера, який, неодноразово використовуючи термін «народ», не дає його чіткого смислового окреслення (Гердер, 1977). Звісно, це відкриває мислителю широкий простір для наукового маневру, який чітко проглядається у вивченні народної поезії, під якою мислитель в одних випадках розуміє творчість первісних народів, в інших – творчість неосвічених народних кіл. Подекуди цей термін використовується для дослідження середньовічного мистецтва. Кожен з цих видів творчості, згідно з вченням Й. Гердера, має відображати своєрідність національного характеру спільноти, або точніше народу, під яким, з одного боку, можна розглядати широкі простонародні маси, а з іншого – спільноту, єдність якої забезпечується спільністю мови та сукупністю культурно-психологічних особливостей, позначених терміном «національний характер».

Закладені у філософії Й. Гердера смислові відтінки терміну «народ» довгий час зберігалися в російськомовному інтелектуальному дискурсі, який використовував це поняття, по-перше, для позначення простона-

роддя, по-друге, для позначення спільнот, що проживають на певній чітко визначеній території й усвідомлюють єдність завдяки спільності мови та культури, а, по-третє, для підкреслення ментальної унікальності та культурної єдності населення Російської імперії. Саме цей, третій, зміст терміну «народність» у 30-х рр. XIX ст. був закладений у розроблену графом С. Уваровим імперську ідеологічну тріаду «Православ'я, самодержавство, народність». Вона була спрямована продемонструвати альтернативний щодо Заходу шлях розвитку Російської держави, водночас підкреслюючи ментальну самобутність російської народності. Показово, що остання включала всі ті народи, які входили до складу тогочасної імперії, формуючи своєрідність її культури.

Свідоме конструювання російської народності шляхом деетнізації та поглинання культури посполитих народів сприяло небувалому зростанню уваги інтелектуального дискурсу до культурної самобутності та унікальності народів, окремі елементи символічного капіталу яких ставали плідним ресурсом для формування російської культурної ідентичності. Конструювання останньої у єдності невинним зростанням ідейного впливу романтизму, стало теоретичним підґрунтям небувалого спалаху польових етнографічних досліджень, завдяки яким пізнавалися всі грані культурної самобутності народу. На наш погляд, саме ці, амбівалентні в своїй основі інтенції, відображає заклик І. Срезневського йти в «народ, вслухатися в його мову, просту, незіпсовану виконанням придуманих правил, в його прислів'я, пісні, перекази, в яких висловлює він себе, свій розум і фантазію, смак і поняття, своє життя і своє минуле так щиросердо і так повно» (Ягич, 1910, с. 467-468). Мислитель переконаний, що тільки така діяльність дасть можливість розкрити культурну самобутність різних слов'янських народів та показати загальні особливості розвитку слов'янства.

Будучи щирим послідовником ідей П. Й. Шафарика, котрий приділив чимало уваги вивченню історії слов'янських мов та говірок, І. Срезневський перебуваючи у Харкові широко захоплюється малоросійською народною поезією, вивчення якої дає йому підстави обстоювати самостійність української мови (Азадовский, 2014, с. 271). У світоглядному просторі тогочасної науки, такі висновки були прямим свідченням етнічної окремішності українців, визнання якої потребувало забезпечення вільного розвитку їхньої культури. Очевидно, такі ідеї суперечили не тільки ідеологічним пріоритетам імперського уряду, а й панівними в той час проектами історичного розвитку, які, на наше глибоке переконання, стали однією з головних причин більш поміркованих висловлювань І. Срезневського з приводу цього питання у подальшому.

Як відомо, у інтелектуальному дискурсі першої половини XIX ст. безроздільно панувала просвітницька віра в прогрес історії, яку в цей час представляють народи, які мають достатньо культурного потенціалу, який визначався наявністю літературної мови, як засобу репрезентації культурної унікальності народу. Очевидно, що за таких критеріїв, перспективи українського соціуму виглядали надзвичайно туманними, що й сприяло поступовому утвердженню ідеї «смерті України», котру, як доводить український вчений Г. Грабович, поділяли прихильниками класицизму та романтизму. «Для одних і для других, – зауважує дослідник, – давня Україна перестала існувати, а для нової України в сучасному й майбутньому світі не було вже місця: різниця полягала тільки в тому, що для перших, як, наприклад, Наріжного чи декабристів, та, зрештою, і Белінського, ця смерть була закономірним, раціональним історичним прогресом, а для других, як для Гоголя... та смерть була передусім трагічним переходом від чогось автентичного й органічного, хоч і немовби дитинного, в похмуру буденність» (Грабович, 1997). Ідея кризи та ноти песимізму, за твердженням Г. Грабовича, незмінно пронизують інтелектуальний дискурс XIX ст., визначаючи своєрідність та інтенції творчості А. Метлинського, М. Костомарова, М. Максимовича П. Куліша та багатьох інших чільних українських романтиків.

Песимізм в оцінці українського майбутнього, який пронизував тогочасний український інтелектуальний дискурс, актуалізував історико-антикварну роботу, котра цілком і повністю відповідала передовим тенденціям російської науки. Усвідомлюючи незворотність історичного процесу, українська інтелігенція, прагнула зберегти від цілковито забуття самобутність та неповторність малоросійської культури, а тому активізувала свої сили у сфері культурного обласництва. Дослідження історії, культури, мови та побуту місцевого населення стало вагомим кроком збереження української культурної окремішності, що звісно мало вагоме значення для подальшого розвитку модерної української ідентичності. Її зародки, на думку сучасної української дослідниці С. Сторожук, проглядаються у роботі М. Костомарова «Книги буття українського народу», де досить однозначно стверджується окремішність українців (Сторожук, 2013, с. 25). Загалом не спростовуючи цієї думки, хотілося б закцентувати увагу на тому, що у цій роботі М. Костомаров веде мову не про модерну українську ідентичність, а про окремішність українців у минулому, тоді як говорячи про сьогодення вчений зауважує: «Лежить в могилі Україна, але не вмерла» (Костомаров). Більш того, М. Костомаров у «Книгах...» повністю дистанціюється від висвітлення тих чинників, які забезпечили існування української

окремішності в минулому, і які можуть сприяти її відродженню в майбутньому, що, на наш погляд, робить висновки С. Сторожук дуже дискусійними.

Акцентуючи увагу на відсутності чіткого концептуального окреслення чинників української ідентичності у «Книгах...» М. Костомарова, водночас не варто ігнорувати того, що мислитель дає досить чітке окреслення соціального складу досить неоднозначного в той час поняття «народ». Зокрема, підкреслюючи окремішність українців, М. Костомаров вказує, що «кістий українець, хоч був він простого, хоч панського роду» (Костомаров). Дане твердження, на наш погляд, дає підстави припускати, що поняття «народ» тлумачиться мислителем спільнота, всі верстви якої мають спільні ментальні характеристики і поділяють історично сформовані цінності. Так, на думку М. Костомарова, кожен українець повинен «не любити ні царя, ні пана, а повинен любити і пам'ятувати єдиного бога Ісуса Христа, царя і пана над небом і землею» (Костомаров).

Немає жодного сумніву, що тенденції намічені М. Костомаровим у «Книгах буття українського народу» мали вагоме теоретичне значення для розвитку модерної української ідентичності, зародження якої, на наш погляд, починає виразно проявлятися тільки в кінці ХІХ ст. Звісно, ми цілком свідомі того, що цьому сприяла діяльність П. Куліша, В. Антоновича, М. Максимовича, М. Драгоманова та багатьох інших тогочасних вчених, котрі працюючи в руслі тогочасного імперського інтелектуального дискурсу, залишалися глибокими патріотами України, а тому прагнули зберегти від забуття її славне історичне минуле та хоча б частину культурної спадщини українського народу. Очевидно, що така діяльність мала надзвичайно важливе значення для тематизації українського культурного простору, який чітко оформлюється тільки після ослабленню самодержавства на початку ХХ ст. Його постановлення, на думку відомого українського історика І. Лисяка-Рудницького, тісно пов'язане із зародженням партійної системи та дебютом українців на парламентській арені першої та другої Державної Думи Російської імперії, де були досить сильними українські фракції. Не менше значення, за твердженням дослідника, відіграла поява національної літератури, котра відтепер забезпечувала духовні запити диференційованого українського населення (Лисяк-Рудницький, 1994б, с. 184-186). Інакше кажучи, на початку ХХ ст., українська інтелігенція починає усвідомлювати себе виразником духовних і соціальних запитів усіх верст українського народу.

Загалом не спростовуючи вищенаведених висновків, хотілося б зацентувати увагу на тому, що теоретичною основою наукових дослі-

джень І. Лисяка-Рудницького була філософія Г. В. Ф. Гегеля, а тому своє завдання він вбачав у розробці загальної схеми національного поступу українців, акцентуючи увагу на тих чинниках, які сприяли росту національної самосвідомості українців. Вона у творчості мислителя мала чітко виражений політичний вимір. Зокрема, у роботі «Формування українського народу та нації» І. Лисяк-Рудницький чітко й однозначно вказує на те, що «нація» – це політична спільнота, яка формується завдяки свідомій волі її членів (Лисяк-Рудницький, 1994а, с. 11). Такий висновок дає підстави мислителю, говорити про зростання рівня національної свідомості українців на початку ХХ ст., адже, в цей час, нація – це тільки проект, який реалізувався тільки у 1917 році. Натомість народ, за твердженням І. Лисяка-Рудницького, це не що інше як «...скупність певних об'єктивних прикмет, таких як походження, мова, побут, своєрідний спільний стиль, що пронизує усі ділянки життя даного колективу й надає йому одностайний “народний характер”» (Лисяк-Рудницький, 1994а, с. 11). Як бачимо, це визначення не тільки цілком і повністю суголосне заувагам Й. Гердера щодо змісту терміну «народ», а й тим, які пропонували українські етнографи ХІХ ст. Це, своєю чергою, дає підстави припускати, що І. Лисяк-Рудницький, будучи щирим послідовником історичної школи В. Липинського, тлумачив поняття «народ», або ж у значенні простонароддя, культура якого була носієм культурної самобутності української ідентичності, або ж у значенні етнічному, тобто як спільнота, котра усвідомлює власну культуру окремішність, однак не має жодних політичних амбіцій. У кожному з цих випадків, мислитель виступає прихильником просвітницьких ідеалів та настанов, а тому поділяє думку про те, що культурна різноманітність народів, сформувалася на ранніх стадіях історичного розвитку і залишається незмінною, або ж рухається у напрямку універсалізації. Власне кажучи, мова йде про те, український народ, як свідомо своєї окремішності спільнота, не знав переривів свого історичного розвитку. Для нього, існування народу – це безумовний факт, який підтверджується рядом об'єктивних ознак, які, однак, згідно з панівними у ХІХ ст. переконаннями, швидко зникали під колесом історії, оскільки їхніми носіями залишилося тільки простонароддя. Такі висновки, дають підстави припускати, що у виокремлену І. Лисяком-Рудницьким, «модерну добу» національного відродження формувалася не національна, а культурна ідентичність українців, яка, як зауважує сучасний німецький вчений С. Гансен, потребувала формування гомогенного комунікативного простору (Hansen, 1995). Його зародження, як доводить І. Огієнко, тісно сягає своїм корінням творчої спадщини П. Куліша, який став був ідеологом і творцем української літературної мови, заро-

дження якої заклало фундамент для нівелювання культурної децентралізації українського соціуму (Огієнко, 2001). Не менше значення в цьому напрямку, на думку мислителя, відіграла й творча спадщина Т. Шевченка. Добре розуміючи культурний антагонізм між правобережними та лівобережними українцями, він свідомо уникав тих слів, які могли породити підозру у вживання полонізмів, тим самим заклавши підвалини зародження всеукраїнського комунікативного простору та «соборної української літературної мови» (Огієнко, 2001).

Загалом не спростовуючи значення творчої спадщини П. Куліша, Т. Шевченка та інших визначних українських літераторів, особливо другої половини XIX ст., в процесі формування культурної ідентичності українців, все ж вважаємо за доцільне погодитися з висновками Г. Грабовича про те, що в їхній працях Україна не набуває статусу історичного суб'єкта (Огієнко, 2001). Зміна буттєвого статусу України, відбувається тільки на початку XX ст., прямим свідчення чого стало усвідомленню потреби в інституалізації розвідок з української мови та діалектології. Цю вимогу у 1906 році висунув професор Київського університету В. Перетц на сторінках журналу «Київська старовина». На думку мислителя, всебічне та незаангажоване вивчення історії української мови та літератури дасть змогу «закрити ті прогалини, які утворилися за багато років несправедливої зневаги вчених до української мови, якою говорять до 30 мільйонів народу» (Перетц, 1906, с. 46). На наш погляд, цим твердженням мислитель не тільки визнав існування самобутньої української мови, можливість її використання у літературній та науковій діяльності, а й окремішність українського народу. Власне кажучи, ця думка більш чітко представлена дещо згодом. Зокрема, висвітлюючи у 1908 році найближчі завдання вивчення історії української літератури, В. Перетц водночас вказує й на те, що «політичні обставини денационалізували й денационалізують верстви української інтелігенції, відривають талановитих людей від рідного народу» (Перетц, 1908, с. 22).

Попри те, що вищенаведене зауваження В. Перетца є прямим свідченням його ідейної єдності з інтелектуальним дискурсом XIX ст., все ж необхідно зацентрувати увагу на тому, що саме він намічає смислову зміну в осмисленні ідеї народу, який може постати тільки у підсумку подолання комунікативного та культурного розколу між інтелігенцією та простонароддям. Ця думка, найбільш повно була представлена у працях І. Огієнка, який, поза сумнівом, був одним з найвидатніших учнів і сподвижників В. Перетца. Продовжуючи розвивати у своїх працях ідейну та дослідницьку лінію «Семінарію російської філології», І. Огієнко більш чітко ставить питання мовної деференціації в середині

спільноти та чітко розмежує народну та літературну мови. Попри те, що у працях вченого ми не знаходимо чіткого та однозначного визначення поняття «народна мова», все ж є всі підстави припускати, що цей термін він використовує для позначення народних говірок, які не зведені до діалектів. Мислитель вважає, що основою народної мови є простонародні говірки, найсильніша з яких закладає основи єдиного комунікативного простору населення певного регіону. Власне кажучи, у вирішенні мовного питання мислитель користується усталеною формулою духовного розвитку, яка виражається словами: «Що город постановить, на тім і пригороди стануть» (Огієнко, 2001). Таким чином, можемо припускати, що народна мова, у творчості І. Огієнка, це мова певного регіону, а відтак і чинник формування етнографічної своєрідності українців.

Підкреслюючи непересічне значення міської культури в процесі формування комунікативної та культурної самотності певного регіону, І. Огієнко намагається спростувати правомірність тих підходів, в межах яких відбувається фетишизація передусім селянської мови. Більш того, він не зводить селянську мову до народної. Попри те, що обидві мають обмежений словникових запас, народна мова, на думку дослідника – це мова, якою на рівні буденного життя користуються різні верстви та прошарки населення. Ця мова, є основою мови літературної, тобто мови поетів, письменників та науковців, тобто людей, що мають високі духовні потреби, а тому потребують стилістично та лексично розвиненої мови. Така мова формується внаслідок свідомого відбору у великій кількості етнографічно різнорідних народних говорів тих «літературних об'єктів», які лексично і функціонально можуть задовольнити відмінні духовні запити здиференційованого суспільства.

Зауваження І. Огієнка щодо своєрідності літературної мови та свідомого її конструювання на тлі великої кількості «народних говорів» (втому числі й селянських говірок), на наш погляд, є надзвичайно показовими і мають потенціал для вирішення тих питань, які залишилися поза увагою інтелектуальною дискурсу ХІХ ст. На відміну від своїх попередників, І. Огієнко акцентує увагу на тому, що народна мова характеризується істотними етнографічними та регіональними відмінностями, які зумовлюють культурну децентралізацію народу. На противагу цьому, літературна мова формується на основі свідомого використання частини потенціалу споріднених народних говорів, тим самим закладаючи підвалини для утвердження високого рівня компліментарності населення завдяки постанню культури з чітко визначеним ціннісним ядром. Власне кажучи, мова йде про те, що культурна ідентичність виникає не в процесі стихійного історичного розвитку, а

є таким же свідомим конструктом інтелігенції та культурної еліти, як і національна. Кожен з цих різновидів ідентичності, потребує символічного фундаменту, який поділяють представники усіх верст певної спільноти.

Висновки. Світоглядною передмовою формування гомогенного культурного простору, який в сучасному інтелектуальному дискурсі отримав назву культурна ідентичність, стала просвітницька віра в прогрес історії, котра невпинно рухається в напрямку універсалізації, руйнуючи культурну різноманітність народів. Збереження останньої забезпечувалося двома шляхами, а саме завдяки виокремленню та свідомому розвитку тих ментальних та культурних особливостей, які були сформовані на ранніх стадіях розвитку суспільства і визначали культурну самобутність кожного народу, або ж завдяки історико-антикварній роботі, яка вберігала від цілковитого забуття культуру тих народів, які мали зникнути під колесом історії. Така світоглядно-пізнавальна парадигма сприяла зростанню наукового зацікавлення інтелектуального дискурсу до питання про основи культурної самобутності народів, яка найбільш виразно збереглися в народній поезії та давній літературі. Останні ескплікувалися як джерело найбільш достовірної інформації про історію та ментальну самобутність народу, яка транслювалася засобами мови. На цьому ідейному тлі поступово утвердилася думка про те, що саме гомогенний комунікативний простір найбільшою мірою сприяє формуванню культурної самобутності спільноти, яка була позначена словом «народ». Його зміст хоч і не набув універсального тлумачення, а визначався теоретико-методологічними чи ідеологічними пріоритетами дослідників, проте незмінно передбачав високий рівень компліментарності спільноти завдяки єдності комунікативного простору.

Відсутність чіткого концептуального окреслення поняття «народ» («народність»), яке зазвичай використовували для позначення широких мас протонароддя, у поєднанні з чільною увагою до народної поезії, заклали підвалини тематизації українського культурного простору завдяки запровадженню української мови до літературного вжитку, яке сприяло нівелюванню культурної децентралізації українського суспільства. Незважаючи на те, що тематизація українського культурного простору та зростання національної самосвідомості українського суспільства стала результатом цілеспрямованого творення української літературної мови, її значення в процесі формування культурної ідентичності спільноти, в українському інтелектуальному дискурсі було обґрунтоване тільки у працях І. Огієнка, які стали своєрідним завершенням тривалого процесу формування етнокультурної єдності українців.

Список використаних джерел

- Азадовский М. К. История русской фольклористики / сост. и отв. ред. О. А. Платонов. Москва : Институт русской цивилизации, 2014. 1056 с.
- Бауман З. От паломника к туристу. Социологический журнал. 1995. № 4. С. 133154.
- Гердер И. Идеи к философии истории человечества. Москва : Наука, 1977. 703 с.
- Гібернау М. Ідентичність націй. Київ : Темпора, 2012. 303 с.
- Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь. Москва : Весь Мир, 2004. 120 с.
- Грабович Г. До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка. Київ : Основи, 1997. 608 с.
- Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. 2-ге вид. Київ : Генеза, 2000. 356 с.
- Касьянов Г. Исторична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять. Український історичний журнал. 2016. № 2. С. 118137.
- Костомаров М. Списки «Книг буття українського народу», вилучені зі справ Кирило-Мефодіївського товариства. 1845–1846. URL:<http://litopys.org.ua/rizne/kmt02.htm>
- Кравченко В. Поневолення історією: радянська Україна в сучасній історіографії. Україна, Імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії. Київ : Часопис «Критика», 2011. С. 455528.
- Кривда Н. Ю., Сторожук С. В. Культурна ідентичність як основа колективної єдності. *International education journal of innovative technologies in social science*. 2016. 4(8), Т. 2. С. 5863. DOI: 10.31435/rsglobal_ijtts/01062018/5710
- Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України. Лисяк-Рудницький І. *Історичні есе* : в 2 т. Київ : Основи, 1994. Т. 1. С. 173191.
- Лисяк-Рудницький І. Формування українського народу та нації (методологічні зауваги). Лисяк-Рудницький І. *Історичні есе* : в 2 т. Київ : Основи, 1994. Т. 1. С. 1140.
- Огієнко І. Історія української літературної мови. Київ : Наша культура і наука, 2001. 440 с. URL: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu05.htm>
- Перетц В. Н. К вопросу об учреждении украинских кафедр в университете. Киевская старина. 1906. Т. ХСIII. № 5–6 (май-июнь). С. 4349.
- Перетц В. Найближчі завдання вивчення історії української літератури. Записки Українського наукового товариства в Києві. Київ, 1908. Кн. 1. С. 1624.
- Руссо Ж.-Ж. Эмил, или О воспитании. Москва : Типо-лит. т-ва И. Н. Кушнерев и К, 1896. XLVIII, 651 с.
- Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху. Київ : Ніка-Центр, 2009. 317 с.
- Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування. Київ : НІСД, 2011. 336 с.
- Сторожук С. Націоналізм: Проблема визначення та інтерпретації. Вісник Черкаського університету. Серія Філософія. 2014. № 31 (324). С. 2833.

- Сторожук С. В. Нація: історія і теорія проблеми (історико-філософський вимір). Київ : ВАДЕКС, 2013. 318 с.
- Сторожук С. Нація як об'єкт історико-філософського аналізу : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.05 / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2013. 404 с.
- Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Москва : Издательство АСТ, 2003. URL: <https://www.e-reading.club/book.php?book=61484>
- Ягич И. В. История славянской филологии. Санкт-Петербург : Отделение рус. яз. и словесности Имп. АН, 1910. [3], VIII, 961 с
- Як Б. Национализм и моральная психология сообщества. Москва : Изд-во Института Гайдара, 2017. 520 с.
- Goian I., Storozhuk S. The ethnic principle as the basis of civil politics *Cherkasy University Bulletin: Philosophy*. 2016. №1. С. 3136.
- Hansen K. P. *Kulturund Kulturwissenschaft* (1. Aufl.). Tübingen/Basel: UTB GmbH; Auflage, 1995. 304 s.

References

- Azadovskii, M. K., & Platonov, O. A. (Ed.). (2014). *Istoriia russkoi folkloristiki [History of Russian folklore]*. Moskva: Institut russkoi tsivilizatsii. [in Russian].
- Bauman, Z. (1995). Ot palomnika k turistu [From a pilgrim to the tourist]. *Sotsiologicheskii zhurnal [Sociological Journal]*, 4, 133-154 [in Russian].
- Gerder, I. (1977). *Idei k filosofii istorii chelovechestva [Ideas to the philosophy of human history]*. Moskva: Nauka [in Russian].
- Giddens, E. (2004). *Uskolzaiushchii mir: kak globalizatsiia meniaet nashu zhizn [A slipping world: how globalization is changing our lives]*. Moskva: Ves Mir [in Russian].
- Hansen, K. P. (1995). *Kulturund Kulturwissenschaft* (1. Aufl.). Tübingen/Basel: UTB GmbH; Auflage
- Hibernau, M. (2012). *Identychnist natsii [Identity of nations]*. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
- Hrabovych, H. (1997). *Do istorii ukrainskoi literatury: Doslidzhennia, ese, polemika [To the history of Ukrainian literature: Research, essay, polemics]*. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- Hrytsak, Ya. (2000). *Narys istorii Ukrainy: formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX–XX st. [Essay on the history of Ukraine: the formation of the modern Ukrainian nation of the 19th and 20th centuries]* (2nd ed.). Kyiv: Geneza [in Ukrainian].
- Iagich, I. V. (1910). *Istoriia slavianskoi filologii [History of slavonic philology]*. Sankt-Peterburg: Otdelenie rus. iaz. i slovesnosti Imp. AN. [in Russian].
- Iak, B. (2017). *Natsionalizm i moralnaia psikhologiia soobschestva [Nationalism and moral psychology of association]*. Moskva: Izd-vo Instituta Gaidara [in Russian].
- Kasianov, H. (2016). Istorychna pamiat ta istorychna polityka: do pytannia pro terminolohiiu y henealohiiu poniat [Historical memory and historical policy:

- to the question of terminology and genealogy of concepts]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian Historical Magazine]*, 2, 118-137 [in Ukrainian].
- Khantington, S. (2003). *Stolknovenie tcivilizatcii [Collision of civilizations]*. Moskva: Izdatelstvo AST. URL:<https://www.e-reading.club/book.php?book=61484> [in Russian].
- Kostomarov, M. *Spysky «Knyh buttia ukrainskoho narodu», vylucheni zi sprav Kyrylo-Mefodiivskoho tovarystva. 1845–1846 [Lists of “Books of being of the Ukrainian people”, extracted from the Cyril-Methodius society. 1845-1846]*. URL:<http://litopys.org.ua/rizne/kmt02.htm> [in Ukrainian].
- Kravchenko, V. (2011). Ponevolennia istorieiu:adianska Ukraina v suchasni istoriohrafii [Conviction of History: Soviet Ukraine in Modern Historiography]. In *Ukraina, Imperiia, Rosiia. Vybrani statii z modernoi istorii ta istoriohrafii [Ukraine, Empire, Russia. Selected articles on modern history and historiography]* (pp. 455-528). Kyiv: Chasopys “Krytyka” [in Ukrainian].
- Kryvda, N. Yu., & Storozhuk, S. V. (2016). Kulturna identychnist yak osnova kolektivnoi yednosti [Cultural identity as basis of collective unity]. *International education journal of innovative technologies in social science*, 4(8), 2, 58-63. DOI: 10.31435/rsglobal_ijitss/01062018/5710 [in Ukrainian].
- Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994a). Formuvannia ukrainskoho narodu ta natsii (metodolohichni zauvahy) [Formation of the Ukrainian people and the nation (methodological observations)]. In *Lysiak-Rudnytskyi I. Istorychni ese [Historical essays]* (Vol. 1. pp. 11-40). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- Russo, Zh.-Zh. (1896). *Emil, ili O vospitanii [Emil, or About Education]*. Moskva: Tipo-lit. t-va I. N. Kushnerev i K. [in Russian].
- Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994b). Intelektualni pochatky novoi Ukrainy [Intellectual beginnings of a new Ukraine]. In *Lysiak-Rudnytskyi I. Istorychni ese [Historical essays]* (Vol. 1. pp. 173-191). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- Ohiienko, I. (2001). *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy [History of the Ukrainian literary language]*. Kyiv: Nasha kultura i nauka. URL: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu05.htm> [in Ukrainian].
- Perette, V. N. (1906). K voprosu ob ucherezhdenni ukrainskikh kafedr v universitete [To the question about ucherezhdenni of the Ukrainian departments in an university]. In *Kievskaiia starina [Kievan old times]*, XSIII, 5-6, 43-49. [in Russian].
- Peretts, V. (1908). Naiblyzchi zavdannia vyvchennia istorii ukrainskoi literatury. [Nearest tasks of study history of Ukrainian literature]. In *Zapysky Ukrainskoho naukovooho tovarystva v Kyievi [Messages of Ukrainian scientific society are in Kyiv]*. (Kn. 1. pp. 16-24). Kyiv [in Ukrainian].
- Smit, E. (2009). *Natsii ta natsionalizm u hlobalnu epokhu [Nations and nationalism are in a global epoch]*. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
- Stepyko, M. T. (2011). *Ukrainska identychnist: fenomen i zasady formuvannia [Ukrainian identity: the phenomenon and principles of formation]*. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
- Storozhuk, S. V. (2013). *Natsiia: istoriia i teoriia problemy (istoryko-filosofskyi vymir) [Nation: history and theory of problem (historical and philosophical measuring)]*. Kyiv: VADEKS [in Ukrainian].

- Storozhuk, S. (2013). *Natsiia yak ob'iekt istoryko-filosofskoho analizu [The nation as an object of historical and philosophical analysis]*. (Doctoral dissertation). Kyiv. nats. un-t imeni Tarasa Shevchenka, Kyiv [in Ukrainian].
- Storozhuk, S. (2014). Natsionalizm: Problema vyznachennia ta interpretatsii. [Nationalism: The problem of definition and Interpretation]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seria Filosofia [Bulletin of Cherkasy University. Series Philosophy]*, 31 (324), 28-33. [in Ukrainian].
- Storozhuk, S., & Goian, I. (2016). The ethnic principle as the basis of civil politics. *Cherkasy University Bulletin: Philosophy*, 1, 31-36.

Zainchkovskaya I. P.

THEORETICAL BACKGROUND AND PECULIARITIES OF THE MATIALIZATION PROCESS OF MODERN UKRAINIAN IDENTITY

Introduction. Socio-cultural and political transformations that are taking place in the modern world under the influence of globalization, predetermine the growth of scientific interest in the history and the theory of shaping the group unity. The coverage of various aspects of this problem is found in the works of foreign philosophers (M. Gibernau, S. Huntington, E. Hiddens, B. Yak, et al.), which focus their primary attention on studying the factors, contributing to the emergence of communities in the modern world, while distancing from the development of universal explanatory schemes for the process of forming the collective unity at various stages of the historical development of society.

Some Ukrainian researchers (Y. Hrytsak, V. Kravchenko, H. Kasyanov, et al.), who, in contrast to foreign scholars, pay more attention to studying the various aspects of Ukrainian nation-building, are approaching the above problems from a bit different angle of view to solve them. Undoubtedly, the work of these researchers thoroughly and fully covers the history of the formation of the Ukrainian nation, explains the reasons or factors that contributed to its appearance. Meanwhile, they do not have sufficient potential to explain the causes of the cultural fragmentation of modern Ukrainian society, which, in our opinion, has become a logical consequence of the undivided domination in the Ukrainian intellectual discourse of the paradigm of perennialism, within which the cultural identity of the community appears to be a kind of “entity or reality.” Proponents of this position believe that the cultural diversity of nations emerged in the early stages of social development. Within this outlook, Ukrainians, as a mentally and culturally distinct community, have always existed. Of course, their culture has been developing and enriching in the process of historical development and intercultural communication, while its original spiritual and symbolic core remaining unchanged.

Despite the fact, that renaissance has a rational grain and can become the methodological basis for very effective national consolidation strategies, one should not ignore its failure to explain the causes of the cultural and civilizational fragmentation of modern Ukrainian society. In our opinion, the solution of this issue requires a comprehensive understanding of the origins, mechanisms and factors,

and the formation of a culturally homogeneous Ukrainian cultural space. In view of this, the purpose of our work is to uncover the theoretical preconditions and mechanisms for shaping the cultural identity of Ukrainians in the XIX and early XX centuries. Instead, the task of the work is to highlight the ideological foundations of the growth of scientific interest in folk culture in foreign and Ukrainian intellectual discourse and to reveal their significance in the process of thematizing the modern Ukrainian identity. Methods. The interdisciplinary approach and the principle of unity of the historical and logical have become a methodological basis of scientific research. Methods of historical and philosophical reconstruction, cultural analysis, and extrapolation have been also widely used in the process of research, as well as the fundamental principles of hermeneutics, which have been taken into account. Results. The dominance of the educational enlightenment-cognitive paradigm has contributed to the growth of scientific interest in the cultural identity of peoples, which, according to the prevailing beliefs, has been most clearly preserved in folk poetry and ancient literature. The study of the latter has resulted in the outbreak of ethnographic and linguistic exploration, which facilitated the gradual introduction of the Ukrainian language to literary use, thereby contributing to the thematization of modern Ukrainian identity.

Key words: *folk poetry, ancient literature, people, nationality, language, literary language, national language, Ukrainian identity, cultural identity, national identity.*